

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК.

ДО ПЕРЕБУВАННЯ КОЦЮБІНСЬКОГО В ЖИТОМИРІ.

Коли людство оцінює будь-яку історичну постать, то довкола її імення утворюється певного роду змагання за честь назвати її своєю. Борються певні шари людности (за Маркса, Шевченка і т. и.), борються географічні місцевості.

Подібне на наших очах діється і з українським письменником Коцюбинським. Історія літератури затвердила за ним звання класика (тоб то безсмертного). Радянське суспільство усиновило його. Почалися розсліди в напрямку утворення його наукової біографії. І тут, натурально, кожне місто, де жив, працював, мислив письменник, навипередки працює, щоб з одного боку не підірвати свого значіння, з другого, щоб зафіксувати свій звязок з історичною постаттю української культури. Поки що на цьому полі змагаються Вінниця та Чернігів: перша в пам'ять народження й початків літературної праці письменника ушановує його музеєм, збирається збудувати пам'ятник, а другий, крім улаштування музейного кутка, досліджує духовне ество письменника, його літературну спадщину, персональні й ідеологічні взаємини з творцями української духової культури свого часу, оскільки письменник найбільш творчий період свого життя (1898—1913) провів у Чернігові. Якось поки що в зотінку залишалася третя географічна точка, де, коли не творив, то, принаймні,—треба бути одвертим—страждав український діяч—це Ж и т о м и р. Час перебування в Житомирі А. Д. Лебідь називає „пропащими роками“ (чому „роками“?). До де-якої міри дослідник має рацію. Перебування в Житомирі було важке як з матеріального, так і з морального боку.

До недавнього часу цей куточок життя Коцюбинського був зовсім темний. І біографи посилалися лише на пару рядків автобіографії письменника, де було сказано, що „з причин, знов таки незалежних од мене, мусів виїхати звідти (з Чернігова) до Житомира, де кілька місяців вів видання газети „Волынь“, і працював у редакції і тільки в 1898 р. міг назад повернутися до Чернігова“. Тепер (1926—28 р.р.) на цю тему ми маємо вже три роботи: київських авторів С. Козуба¹ й А. Д. Лебідя² та абсолювента Житомир. ІНО Г. П. Ілюченка³. С. Козуб ставить своєю метою довести залежність публіцистичної праці Коцюбинського від науки Драгоманова; А. Д. Лебідь, користуючись листами письменника до дружини, відтворює загальну картину житомирського періоду (в плані вивчення біографії літературного діяча). Г. П. Ілюченко використовує праці попередніх авторів й додає пару нових для біографії штрихів із споминів житомирських знайомих письменника.

¹ „Коцюбинський, як учень Драгоманова на полі публіцистики“, Червоний Шлях, 1926, III.

² „Пропащі роки“, Україна, 1927, III.

³ Брошура „Коцюбинський у Житомирі“, Житомир, 1928.

Наш етюд komponувався одночасно із вищезгаданими працями, частково опубліковувався в доповідях. Отже, він використовує вже відомий матеріал (газетні статті М. М.), але ми зберегли де в чому власний погляд на них, де-що підкреслимо таке, що в згаданих авторів не фігурує (загальний огляд газети „Волян“, наприклад). Таким чином, хоч і з де-яким запізненням, ми зважуємося опублікувати міркування, що склалися у нас останніми роками. •

В першу чергу ми звертаємо увагу на публіцистичні спроби письменника¹.

Насамперед, тепер можна більш менш точно датувати приїзд до Житомира; це буде кінець жовтня 1897 року чи початок листопаду, бо лист до дружини від 12/XI Коцюбинський позначає отелем Мінеля². Листи з Житомира переповнено скаргами на газету, співробітників, працю, що виснажує, не виплату утримання. Так, уже 12.XI Коцюбинський повідомляє, що „справа з газетою стоїть кепсько“, кругом борги, службовці й співробітники не одержують утримання, а видавець Коган поїхав до Києва й не приїздить досі³; 17.XII: газета й контора засмоктують, „Волян“ здається „паршивим“ органом, з „несимпатичним напрямком“, а навколо цього діла не стоять „живі люди“, маш такє почуття, наче сидиш у купі гною, а навкруги тебе всякі паразити“⁴; 9.I: сидіння в редакції фізично страшенно втомлює, а до того ввечері треба „переглянути яких 20 газет“ і не залишається часу для іншої літер. праці⁵; письменник намагається вирватися з „Воляни“ (4.I—98), йому цілковито обридло оточення, бо він навкруги бачить лише „свинные рыла“, як Гоголівський городничий (15.I—98)⁶.

Що ж становив собою цей періодичний орган „Волян“, у якому прийшлося Коцюбинському марнувати свій час, і що залишив на сторінках житомирської „Воляни“ молодий письменник, з скарбниці свого духа⁷.

„Волян“ називалася „Газета политической, литературной и общественной жизни. Выходит ежедневно, кроме дней послѣпраздничных“. Це велика розміром газета на зразок великоміської преси. Гарний шрифт, багато матеріалу. Одним словом, це було солідне видавничє підприємство. Після 1905 року, хоча газета під такою ж назвою існувала, але в зв'язку з розвитком чорносотенщини на Волині, ні одна поступова газета з „Волянью“ 1890-х років зрівнятися не могла. На початку жовтня, як видно з оголошень, редакція й контора переселилися з Михайлівської вул. (тепер вул. Міської Ради) в архирейський дім на В. Бердичевській вулиці⁸. Видавцем газети значився А. М. Коган⁹, а редактором Е. А. Фідлер. Провінційний орган забезпечує

¹ В цій частині ми стикаємося т. ч. з дослідом С. Козуба, але нам уважається незайвим ще раз коментувати публіцистичні роботи письменника, оскільки вони нам видаються не „драгоманівством“, а звичайним „просвітительством“ (Грінченко, Сумцов, Коваленко, народні читання, нар. театр, праця інтелігенції тощо). Крім того, публіцистика Коцюбинського нас цікавить ще з боку еволюції його суспільного пера.

² Це був найдорожчий, аристократичний отель. Тепер Будинок Червоної Армії на вул. Леніна.

³ Україна, 1927, III, ст. 91—2.

⁴ Ibidem, 91.

⁵ Ibidem, 92—3.

⁶ Ibidem, 96.

⁷ У ст. С. Козуба м. н. дається бібліограф. покажчик статей М. Коцюбинського у „Воляни“.

⁸ Вул. Маркса, тепер у цих будинках міститься артил. дивізіон.

⁹ Він мав власний будинок у Києві, бо в оголошенні сказано, що „Киев. отдѣленіе помѣщ. на Лютеранской ул. в домѣ А. М. Когана № 116“.

себе авторитетними співробітниками, принаймні бере згоду поставити їх імена в заголовку свого оголошення. Де-які з цих імен це популярні російські літератори, а де-які живуть у столиці й зв'язані з Житомиром родинними спогадами (місце народження). У оголошенні на 1897 рік показано таких нових співробітників: Н. Н. Каразин, Н. А. Лухманов, Д. П. Мордовцев, Д. Н. Мамин-Сибиряк, Г. А. Мачтет (мешкав у Житомирі на б. Банній вул., тепер Лермонтовська), В. И. Немирович-Данченко, А. Ф. Кугель, прив.-доц. М. П. Петров, К. Е. Храчевич, А. А. Ляшенко (тепер завідує слов'ян. від. бібліотеки Ак. Наук у Ленінграді), і залишаються попередні: П. А. Тулуб, С. И. Плаксин, А. И. Куприн, Ю. В. Ревякин, А. И. Черкас, Г. О. Лифшиц, Д. С. Романовський, В. И. Малиновський, Ревізор (псевд.), Символіст (псевд.), Эс. Ге, Эф (може Фідлер?), Е. Южний, Мих. Безсонов, Г. Боцяновський (петербурзький літератор, родом із Житомира), Л. А. Коцицький-Фідлер, К. К. Роше, К. П. Ізмайлов та ин.

Що торкається до праці Коцюбинського у „Волыни“, то А. Д. Лебідь зазначає: „Вся літературна робота Коц. за цей час полягала в писанні хронікальних заміток, пізніше він почав видавати ще додаток до „Волыни“—„Свѣтъ и тѣни“, куди також повинен був писати... Тут же Коцюб. умістив і свою невеличку замітку про П. Куліша“ (Ibidem, ст. 95).

Ми переглянули й проаналізували газету „Волынь“ за жовтень-грудень 1897 року та січень лютий 98 року, але наші висновки, ймовірно, будуть не зовсім точні, оскільки комплект газети все-таки був дефектний, бо, напр., за 1897 рік бракувало чисел від 13.XI, 20.XI, 21.XI, 10.XII, 20.XII та кінця,—від 25.XII—31.XII включно, а за 1898 рік від 5.I та 10.II¹.

Розуміється, авторство Коцюбинського відносно тої чи іншої хронікерської замітки встановити неможливо². „Свѣтъ и тѣни русской жизни“ не було „додатком“ до газети, а це були свого роду фельетонні відгуки на теми дня, тільки ці фельетони друкувалися не в „підвалах“, а вгорі на 2-й чи 3-ій сторінці. До Коцюбинського під таким самим заголовком статті складалися іншим співробітником. Від 12.XI та 18.XI, напр., їх позначено лише ініціалом „Ф“ (може, сам редактор?), між 18.XI та 29.XI мається перерва, 29.XI та 2.XII фельетони виходять ще без ініціалів, і лише 11. XII ч. 229 ми в перший раз зустрічаємо ініціали нашого письменника—„М. К.“¹. Ці літери потім позначають собою й інші публіцистичні теми, які в той час цікавили Коцюбинського.

Таким чином із матеріялів, що ми їх переглянули, де-які підписав сам письменник, де-які, напевно йому належать, а де-які, ймовірно, ми йому приписуємо. Підписав Коцюбинський 4 фельетони „Свѣтъ и тѣни“ від 11.XII, 17.XII, 21.XII, 10.I, велику статтю „Организация общественныхъ развлечений“, що розтягнулася на три числа 1898 року,

¹ Переховується в Окрахові; за можливість користування складаємо тут подяку адміністрації установи. Але ми не можемо не згадати на цьому місці ветерана Науково-педаг. праці М. П. Кудрицького, який своїми дбайливими руками збирав ці всі газети на протязі 30 років, ще будучи бібліотекарем ж. першої гімназії. Тепер М. П. є Зав. наукової бібл. Вол. Музею.

² Можна, правда, гадати, що Коцюб. належать замітки з обсягу української культури, напр. „Книжная рѣчь въ народной школѣ“, 2.XI. 97. ч. 220 (про доповідь у Києві В. П. Науменка з власної практики в народ. школі).

¹ На протязі 1897—8 років авторство „Свѣта и тѣней“ доручалося різним особам: до Коцюбинського підписували „Эс. Ге“, потім „Ф“, після нього в 1898 році де-який час без підпису, а згодом позначались „С. Г-ій“.

28.I, 29.I, 30.I та рецензію на „Літер.-Науковий Вісник“ від 14.II: напевно, йому належить ст. „Свѣтъ и тѣни“ від 24.XII, оскільки контекстом вона є звязана з попереднім фельетоном. Приписуємо ж статті „Свѣтъ и тѣни“ від 29.XI, 2.XII, 20.I, 22.I, 27.I, „О памятникѣ Шевченкѣ“ від 18.I, та „Русскій яз. въ Галиціи“ від 6.II.

Проглядаючи ці статті-фельетони уважно, слово за словом, фразу за фразою, тему за темою, усвідомлюючи собі композиційну схему, ми бачимо, з одного боку, в яких лабетах перебував у той час російський журналіст, що мусів писати на найневинніші громадські теми, а, з другого боку, як наш письменник, почавши із переказів відповідного матеріалу з інших газет, поволі набуває більшої вправності в руці, вільніше орудує своїм матеріалом у напрямку української культурно-національної проблеми й от-от готовий стати на шлях українського публіциста.

Звичайними переказами є перші непідписані фельетони. В ч. 220 від 29.XI автор починає вступом, що напевно кожний пам'ятає, Щедринського Помпадура, який хотів висікти одного міщанина так, щоб при цьому не постраждав закон (це, очевидно, оригінальний вступ). Далі автор переказує діалог на суді Дорошевича із газ. „Одесскій Листокъ“. На скаргу злодія судять редактора за те, що він назвав злодія перекупником краденого. Злодій при цьому обурюється, пояснюючи що він не може бути перекупником краденого, коли він сам майстер красти. І були б редактора засудили, коли б він не поспішив одмовитися від своїх образливих для злодія слів.

В ч. 222 від 2.XII передається із „Биржевыхъ Вѣдомостей“ анекдотичну розмову між якимсь залізничним начальником і його підлеглим службовцем. Начальникові не сподобалася фізіономія службовця, і він попереджує, що може за це звільнити його; дотепний службовець відповідає, що начальницька фізіономія йому теж не до вподоби, але ні перший ні другий факт до служби жадного стосунку не мають. З „Нового Времени“ подається ст. Носилова, в якій є цікавий висновок, чи не можна частину прибутку з монополки пустити на народню освіту.

В ч. 229 від 11.XII (за ініц. М. К.) автор уперш використовує вичитаний у російських часописах матеріал, щоб звернути увагу суспільну на певний момент української національно-культурної праці. Починається перефразування Гоголя—„Скучно живется обывателямъ медвѣжьихъ уголковъ“. Народ простий, дуже темний, розваги його носять малокультурний напівдикунський характер. Ось у с. Павлові Нижегород. губ. селяни розважаються тим, що нацьковують півнів, гусей, собак і до того розпалюються цим „бойовим“ спортом, що ставлять на переможців гроші. На думку автора, інтелігенція має за обов'язок дбати про більш культурні розваги для народу. Але чи далеко пішла інтелігенція? Випадок із „Харк. Губ. Вѣдомостей“: в одному мастку підпийлий управитель улаштував бій бугая з пастухом. „О tempoга, о mores“ (Кюцюб.). Для попередження цього велику освітню силу має народній театр. Український момент:

„Но для того, чтобы народный театръ принесъ ту сумму пользы, какую онъ можетъ и долженъ принести, необходимо, чтобы пьесы, входящія въ репертуаръ народнаго театра, были написаны понятнымъ роднымъ (підкреслення автора) для народа языкомъ. У насъ, въ Малороссіи, народный театръ долженъ быть малорусскимъ. Въ такомъ смыслѣ единогласно высказались на москов. сѣздѣ сценическихъ дѣятелей всѣ компетентные лица. А между тѣмъ, зачастую, въ южно-

русскихъ губерніяхъ въ репертуаръ народнихъ театровъ входять такіе пьеси, какъ „Женитьба“ Гоголя, водевили „Не сприсясь броду не суйся въ воду“ и т. п., мало понятные нашему народу и по языку и по обстановкѣ“.

На кінці автор переказує незв'язаний з попереднім викладом характерний епізод, що стався в с. Сестренках Камишин. пов. Саратов. губ. Сільський сход ухвалив одмовитися утримувати надалі церковний причт. Духовенство страшенно схвилювалося й покаржилось до благочинного та до влади на бунт. Приїхали в село благочинний із земським начальником. І не зважаючи на загрозову позицію зем. начальника, сход у друге в його присутності підтвердив свою попередню постанову. Роздратований зем. начальник погрозив зовсім зачинити церкву, але й досі цієї загрози не здійснено. Розповівши про такий цікавий факт раціоналістичних настроїв селянства, автор через певні об'єктивні умови не має змоги використати його для трибунної мови, а кінчає надто лагідними словами: „Гдѣ здѣсь свѣтъ, и гдѣ тѣни, представляемъ судить самому читателю“.

Автор тепер очевидно гаразд з'ясував собі свою роль творця „Свѣта и тѣней“. Картаючи чи розповідаючи про окремі суспільні вади, журналіст мусить одягнути тогу газетного трибуна, а об'єктивні умови наказують йому лише легенько зітхати чи жалібно промовляти. Недаремно, письменник незабаром після цієї статті писав до дружини: „З тим „Свѣтъ и тѣни“ чиста біда. Доводиться бути дуже обережним, не виявляти себе, хоч так часом кортить освітити як слід факти“¹.

В ч. 230 від 12.XII (без підп.) розповідається 2 випадки: один із газ. „Приазов. Край“, про те, як на суді адвокат Плевако виручив підсудних селян проти поміщиків, з яких складався суд, присяжні й позовники, і другий, що зачинилася Царицинська газета „Волжско-Донской листокъ“, що самовіддано 10 років боровся за своє існування.

Просякнено виключною гуманістю статтю в ч. 284 від 17.XII (М. К.) про моральну й матеріальну картину життя т. зв. „инородців“—якутів. Оскільки російський уряд українське нац. питання часом трактував у площині инородчеських рухів, то цей фельетон *vice versa* можна зрозуміти також і як Езопову алегорію в зостосуванні до справи української культури. Така вже була доля української публіцистики: хочеш сказати про національну темноту, говори про те, „від чоґо померла Мелася“, або про національне питання в Ірландії й т. и. Інакше кваліфікувати ці прийоми, як Езоповськими, неможна.

„Как это ни дико“ починає автор, „звучить въ нашъ вѣкъ, вѣкъ гуманизма и толерантности, однако, приходится сознаться, что инородцы, живущіе на нашихъ окраинахъ, представляютъ изъ себя па-сынковъ, если не Россіи (обережність!), то по крайней мѣрѣ судьбы“. Жахливе життя північних инородців описує газета „Сибирь“. Через матеріальні злидини серед них розповсюджені різні хороби, з'окрема пранці (напр. серед Калмиків). От напр., як стоїть освіта в якутів за свідченням кореспондента журналу „Образование“. Для них запроваджено зрідка російські міністерські школи, але вони негодящі. Населення до того обложено податками на школу. Така освіта серед людности не знаходить ніякої прихильности, навпаки зустрічає лише нехїть і відразу. Щоб уникнути школи та щоб її підірвати, якути вибирають у науку найбідніших і найтупіших, або часом калічать

¹ Лист од 15.XII, Див. Україна, 1927, III, 95.

своїх дітей так само, як це робиться перед вошчиною. Якути не вчать, каже автор, бо не розуміють російської мови. Число учнів що-року впадає. До того негодящі вчителі. А головне: „Якутські діти, совершенно незнакомы съ русскимъ языкомъ, до сихъ поръ обучаются по тѣмъ же учебникамъ, по которымъ обучаются діти русскихъ крестьянъ. Между тѣмъ подобныя учебники совершенно непригодны для якутовъ, живущихъ въ другихъ условіяхъ. Самымъ подходящимъ учебникомъ былъ бы учебникъ, составленный по якутски, но хотя вопросъ о немъ поднимался уже нѣсколько разъ, однако до сихъ поръ обученіе производится по старымъ русскимъ пособиямъ“. Ці слова про специфічні підручники для початкової школи різних географічних і національних місцевостей були найпершим аргументом педагогічної думки на Україні, що стояла за запровадження української мови в початкових школах (свого роду програм-мінімум національної культури). Закінчується стаття про якутів доволі патетично: „Исторія эта (начальство, податки, школы) невольно заставляетъ задуматься надъ вопросомъ о томъ, что дало якутамъ двухсотпятидесятилетнее владычество русскихъ“.

Втягуючись поволі в ролю публіциста, Коцюбинський дуже добре відчуває, що, власне, газета у тогочасних умовах виконати своїх важливих громадських функцій не могла. Коли вона не була офіційною реплією, то так мізерно жила. Відсутність громадянського тону особливо спостерігалася в придушеній цензурними лабетами провінційній пресі. Таку думку висловлює наш письменник у ст. від 21.XII ч. 238 (ініц. М. К.). „Просматривая ежедневно, — починає він, по обязанностямъ газетнаго сотрудника десятки провинціальныхъ газетъ, я часто съ досадою отодвигаю отъ себя кучу печатной бумаги: какъ это все скучно, блѣдно, неинтересно“. Правда, провінційні газети ростуть числом, „но съ какой иногда старческой опытностью появляются на свѣтъ газетные младенцы“ (стиль). От, напр, програм „Царицын. Вѣстника“, що заступив „Воляжск. Дон. листокъ“ (про його закриття повідомляв Коцюб. у ч. 230), в якому газета з міною життєвої мудрости висовує обережність у боротьбі з темними явищами життя. Сильно гнітить газети офіційна цензура. На цензуру скаржитися напр., „Самарская газета“. З цензури виходять газети „обрізаними“. Це трапляється з газ. „Сибирь“, „Сибир. Торг.-Пром. Газ.“, у газ. „Степной край“ вирізано кінець некрологу М. А. Баранової. Але крім офіційної цензури, є ще неофіційна обивательська, бо обиватель досі ще не звик до освітлення громадських фактів у пресі. Висновок: „Неудивительно, если при такихъ исключительныхъ условіяхъ развитія гласности провинціальная пресса принимаетъ сѣренькій обликъ, если въ ней чувствуется что-то недосказанное, что-то затаенное отъ читателя, какой-то если не фальшивый, то и не вполне искренній тонъ“.

В pendant до попередніх розмов про провінційну пресу у ч. 240 од 24.XII без підпису (але, очевидно, творчість Коцюб.) переказується замітка Абрамова із газ. „Бессарабець“, в якій розповідається про те, що провінційні співробітники газет надто перевантажені роботою, а через те писаний ними матеріал обезличений. Вони, власне кажучи, повторюють те, що зустрічається у великих столичних газетах, і мало знають про місцеве життя. Щоб цьому запобігти, Абрамов пропонує утворити більший звязок поміж місцевою газетою та інтелігенцією. Друга ілюстрація для попередньої статті наводиться із газ. „Одес. листок“. У Таганрозі в одній лікарні був недогляд.

Про це повідомила газ. „Вѣстникъ“. „О-во таганр. врачей“ притягнуло редактора й співробітника газети до суду, але кінчилося тим, що суд не погодився з т-вом лікарів. Такі факти дають підставу нашому фельетоністові лиш патетично вигукнути: „Все здѣсь тѣни и тѣни. Когда же, наконец, дождемся свѣта“.

Один раз торкнувся Коцюбинський і релігійного питання, але очевидно, лише для того, щоб злегка зачепити суспільний режим і покартати шорстку політику православія¹ „Исканіе правды, идеала, стремленіе къ счастью,—каже М. К. в ч. 7 від 10.I, —вѣчно присуще людямъ на какой бы ступени развитія они не стояли“. На ґрунті невідповідности сучасного ладу життя з великими Христовими заповідями виникає сектанство. Про це пишуть у „Миссіон. обозрѣніи“, в кореспонденці „Нов. тел.“ з Херсону, „Моск. Вѣд“. Сильно розвинувся так званий штундизм на Україні. Місіонерський з'їзд, що недавно відбувся, обміркувавши загрозливе становище, ухвалив цілу низку жорстоких заходів чисто адміністративного порядку. Такою постановкою обурився навіть кн. Мещерський („у Нов. Врем.“). Уважаючи з свого боку заходи місіон. з'їзду за нерозумні, Коцюб. наводить (із газ. „Рус. Трудъ“), куріозний інцидент, що стався в Петербурзі. Місіонер о. Арсеній читав лекцію проти англ. церк. письменника Фаррара, в якій між иншим у запалі полеміки вилаяв Фаррара дурнем і ослом. Доповідачеві здумав заперечити свящ. О. Т-ій, але Арсеній його обізвав штундистом і звелів публіці опонента затримати. Висновок звідси ясний, у Коцюб. він висловлюється у формі риторичного запитання: „Исторія преслѣдуемыхъ идей всѣмъ извѣстна. Не в отношеніи ли духовенства къ сектантству слѣдуетъ искать объясненія той страстности прозелитизма, на каковую указывало „Миссіон. Обзор.““.

Дальші з статті під з. „Свѣтъ и тѣни“ стоять без підпису, але ймовірно, теж належать перу Коцюбинського.

В ч. 15 від 20.I, під утопічним підзаголовком „Времена не тѣ“, переказується кореспонденція (що називається „інтересною“) із „Биржев. Вѣдомостей“ про конфлікт на одній гуті між підприємцем та робітниками. Слідство визнало винним фобриканта, який покінчив самогубством, а його сина за надужиття засудив суд на 3 місяці ув'язнення. Наш переказувач з одного боку радіє з перемоги робітників (і це добре!), а з другого, наївно вірить, чи прикидається, що за капіталістичного ладу може утворитися безсторонній суд і адміністрація „Ужасный конецъ (смерть и ув'язнення!), что и говоритъ! Но поучительный конецъ! Да, очевидно, времена, дѣйствительно, не тѣ“.

Стаття в ч. 17 від 22.I під підзаголовком „Школьное дѣло“ є відгуком на педагогічні справи, як вони зачіпалися у тогочасній пресі. Директор нар. шкіл Кубанської області видав обіжника, в якому констатує наявність грубого поводження з учнями з боку деяких вчителів та завідувачів шкіл і попереджує, що винні в таких вчинках будуть позбавлятися права педагогічної праці. Але автор гадає, що офіційні обіжники не досягають мети. Газ. „Рус. Вѣд.“ знаходить причини цих хиб не лише в учителях. Вони поставлені в несприятливі умови що до набуття знань, напр., дуже бідні вчительські бібліотеки. Там нема таких авторів, як Пірогов, Ушинський, Стоюнин.

¹ Ми не схильні переоцінювати цієї статті в напрямку „антицерковної пропаганди“, як це зробили т. т. Козуб та Ілюченко. Тут є захист шукачів чистої релігії, штундистів.

Так само на спеціальних педагогічних курсах менш звертають уваги на педагогічні знання, ніж на технічну виучку викладання. Автор зустрічав у пресі згадки про негативні явища і в середній школі, так напр., у Петрокові судили учня Ченстоховської гімназії за те, що він ударив у класі інспектора. Таким чином: „вопросъ объ оздоровленіи педагогической среды представляется дѣломъ первостепенной важности. О немъ громко заявляетъ какъ низшая, так и средняя школа“.

У свій час письменник писав (ч. 229) про темноту населення. про некультурні розваги. Тепер (ч. 21 від. 27.I, без підп.) він наводить аналогічні факти, але з обсягу віри в нечисту силу. Така віра дуже поширена серед простого люду та навіть інтелігенції. Одна кореспонденція „Бессарабца“ подає цікаву картину масової віри селян у силу ворожбита. Селянин с. Борбух, Проскур. пов., Іван Червинський прикинувся ворожбитом. Він приїздить у село. Йому платять грошей 10 крб., годують, поять, і він показує злодіїв. Карують їх нещадно самосудом. Зустрічаються забобони в містах (Арзамас) і навіть серед людей освічених. Так, „Нижегор. листокъ“ повідомляє, що в одному селі відбувалося читання. Після закінчення лекції офіційна особа, певно, священик, що наглядала за читанням, заявила лекторові, що нечиста сила існує. Кінець трафаретно-народницький: „Какъ много намъ нужно еще работы, дружной работы, чтобы внести свѣтъ въ темные области невѣжества и прогнать всякую „нечисть“ туда, откуда она пришла“.

На цьому фельтоні й закінчилася роля Коцюбинського, як автора „Свѣта и тѣней“. Ми не знаємо, що розірвало звязок Коцюб. із розділом „Свѣтъ и тѣни“, чи розходження з керівниками редакції, чи вузькі рямці й загальність тем. Хутчій останнє, бо на протязі 28. I—5.III ніхто подібних фельтонів не писав. Лише 5.III, уже після від'їзду письменника, з'являється куций безбарвний фельстон під цією ж назвою. А Коцюбинський зате переходить до інших тем.

Першою ластівкою в цьому напрямку був переказ статті проф. Сумцова, надрукованої в січневій книзі „Образование“ (письменник уже 2-й раз згадує цей педагогічний журнал), під з. „Организація общественныхъ развлеченій“. Переказ (за ініц. М. К.) розтягнувся на ч. 22, 23, 24 від 28, 29, 30.I і становить собою добросовісну передачу думок харківського громадського діяча. Інтерес до цієї статті в Коцюбинського не аби-який, оскільки він сам не раз писав про темноту населення, відсутність розумних розваг, про потребу участі інтелігенції для боротьби з темрявою. Це була теорія, а практику вказує проф. Сумцов. Переказуючи статтю, наш письменник спиняється також на тих уступах, що стосуються України. Так, з приводу улаштування народного театру автор 2 рази нагадує про театр український. „В южной Россіи, каже він, къ народному театру близко подходитъ театръ малорусскій по составу пьесъ и отчасти по дешевой платѣ за мѣста. При доброжелательномъ посредничествѣ и здѣсь можно кое-что улучшить, напр., при выборѣ пьесъ устранить слишкомъ грубыя, убійственныя пьесы „Помста“, „Кляте сердце“ и др. т. п. с чисто внѣшними и грубыми драматическими эффектами“. Й друге (ч. 23) нагадування: „В Южной Россіи, напр., значительное мѣсто можетъ быть отведено малорусскому театру“.

Що торкається організації громадських концертів, то теж на Україні є свої традиції: „Въ Малороссіи по селамъ бывають домашніе концерты: в церковные праздники и на именины „батюшки“ или

„матушки“ (Нечуй-Левицький!) поють церковные хоры, солистами бываетъ кто-нибудь изъ гостей священниковъ или дьяконовъ. Вообще среди сельскаго духовенства держится мѣстами любовь къ музыкѣ, какъ остатокъ лучшихъ старыхъ традицій“. Не промине нашъ авторъ розповѣсти й той уступ ст. Сумцова де говориться про організацію громадськихъ розвагъ у сусідній українській Галичині. На прикінці в піднесеному тоні висловлюється побажання успіху ідеямъ шановного професора: „Пожелаемъ мы со своей стороны, чтобы подобные общества (громадськихъ розвагъ) организовывались и привились во всѣхъ уголкахъ нашего края на благо и утѣху обывателей, сѣренькая жизнь которыхъ такъ нуждается в разумныхъ облагораживающихъ развлеченияхъ“.

Поруч із підписаними статтями ми ризикуємо такожъ приписати Коцюбинському ще дві статті суто українського характеру, що цілкомъ відповідають духові другої половини його публіцистичної праці в „Воляни“—це „О памятникѣ Шевченкѣ“ від 18.І, ч. 14, та „Русскій языкъ въ Галиціи“, від 6.ІІ, ч. 29.

Першу побудовано так само якъ компоновав Коцюбинський попереду свої „Свѣтъ и тѣни“; насампередъ іде посилення на якусь прочитану в газеті статтю, а потімъ власні міркування. На цей разъ Коцюб. прочитав у „Петерб. вѣдомостяхъ“ ст. Корниловича про Шевченка. „Едва ли, говоритъ г. Корниловичъ в „Пет. вѣд.“, кто-либо изъ нашихъ поэтовъ, имѣлъ столь жалкую судьбу какъ при жизни, такъ и по смерти, какъ знаменитый пѣвецъ Украины“. Нашъ авторъ обвинувачує суспільство у відсутності достатньої уваги до свого співця, у бракові ініціативи взагалі. Зрештою, крімъ нашихъ особистихъ вад, ще й політичні причини були перешкодою, через те про поета боялися говорити в пресі публічно; тепер все це минулося—„И нынѣ не слышно болѣе криковъ о возрожденіи Запорожской Сѣчи“. Авторъ заклика громадянство активно взятися за увічнення пам'яті свого письменника: „Намъ нужно взять примѣръ съ поляковъ, которые, пользуясь такимъ моментомъ, строятъ памятникъ Мицкевичу (святкування 100 річного ювілею). Такимъ дѣломъ должна быть, безъ сомнѣнія, постановка памятникъ и нашему поэту и устройство бѣдствующихъ его родственниковъ. Не мѣшаєтъ вспомнить, что в настоящее время строится памятникъ другому украинскому писателю, Котляревскому, творцу „Энеиды“. „Кобзарь“ Шевченка представляетъ собою самое лучшее и естественное дополнение къ твореніямъ великаго автора „Мертвыхъ душъ“.

Стаття „Русскій языкъ въ Галиціи“, що розтягнулося на 2 числі: ч. 29 та 30, 6, власне, переказомъ полемічної відповіді Мордовцева на замітку чи статтю в „Бирж. вѣдом.“, де осміювалася літературна мова Галичини. Мордовцев у своїй запальній відповіді послався на думки відомихъ філологівъ лінгвістівъ Шафарика, Міклошича, Шлейхера, Лавровського Петра, Потєбні, Житецького, нарешті на новихъ авторівъ англійського Морфіля та німецького Абеля з приводу того, що українська мова є рівноправна з іншими слов'янськими мовами; крімъ того, на укр. мові маєть велика художня література, що знайшла свого історика в особі неукраїнця Пипіна. Для підтвердження своїхъ думокъ Мордовцев наводить силу іменъ художниківъ укр. слова XIX віку. Перечислюючи слідомъ за Мордовцевимъ українськихъ письменниківъ, авторъ переказу видає себе в примітці, вважаючи за помилку з боку Мордовцева проминення імені такого майстра слова, якъ Панас Мирний: „Здѣсь мы вынуждены сдѣлать поправку: г. Мордовцев,

перечисляя имена малорус. писателів пропустив безспорно лучшего талантливѣйшого романиста Панаса Мирного, автора превосходныхъ романовъ „Хиба ревуць волы, як ясла повни“, „Повия“ и др., а также такихъ извѣстныхъ писателів, какъ Наталія Кобринская, О. Маковой и др. и привѣль имена совѣмъ мало извѣстныхъ какъ Ружный, Корж, Степенко“. Пиетет до Мирного й знайомство з літературою Галичини досить прозоро натякає на Мих. Мих.¹

Перейшовши, таким чином, до популяризації в російській пресі українських культурних справ², Коцюбинський запроваджує й рецензії на українську літературну продукцію. Йому належить коротка рецензія на січневу й лютневу книги „Літературно-Наукового Вісника“, який Коцюбинський або передплатив, або йому прислали даремно. Рецензійна замітка зветься: „Галицькій „Літературно-Науковий Вісник“, рік 1898, у Львові, ул. Акад. ч. 8 (14.П, ч. 36, за ініц. М. К.). В рецензії автор звертає увагу на примітний зовнішній вигляд та підбір авторів літературної частини. Із творів спиняє увагу на психологічному етюді „Самота“ Маковея й називає „інтересним фрагментом“ „Valse melancholique“ О. Кобилянської. Повнішою й цікавішою є наукова частина—„Въ особенности цѣнна послѣдняя статья д-ра Франка (Із секретів поетичної творчости), въ которой онъ со свойственной ему глубиной мысли и блестящей эрудицией рассматриваетъ роль сознания в процесѣ поэтического творчества“. Рецензент уважає незавим підкреслити також, що галицькі письменники в останній час українізувалися що-до мови й не відрізняються від кращих сучасних українських письменників. На прикінці на користь ЛНВ зазначається, що він недорого коштує і, як орган не політичний, дозволяється до передплати в Росію.

Це був останній виступ Коцюбинського у житомирській пресі. Більше не писав, бо, може, збирався в дорогу. Поїхав із Житомира, певно, між 14.П—26. П—98³, бо передовицю на Шевченків день редакція, як видно, доручила написати Григорієві Мачету, росіянинові („Годовщина смерти Т. Гр. Шевченка“—загальні слова, навіть без цитування поета).

Такий шлях журналіста пройшов М. М. у Житомирі, ставши поза свою волю на цю роботу (хоча С. Козуб, —Україна“, 1925, IV, 129,— каже, що „невипадково ця перша доба творчости закінчилася в нього публіцистичною діяльністю в 1897-8 р.р.“). Стилiстичні свої здібності, розуміється виявив він і тут. Почавши з переказів чужих статтів і заміток, М. М. поволі звикається з своєю роллю, зживається з „тогою народнього трибуна“, його мова робиться легкою, з'являються дотепні звороти, висновки, нарешті, його не задовольняють рямці „Свѣта и тѣней“, і він переходить до українських тем. Але цьому „початкуючому трибунові“ затуляли рота й звязували руки. Об'єктивні умо-

¹ Про цей пиетет свідчить яскраво найраніший відомий нам лист до П. Мирного вже з Чернигова від 9.V—1898: „Пишучи до мене листа, Ви, певно, і не гадали, яку велику радість, яку втіху зробите мені тим листом. Ви, найбільш шанований мною письменник український, сила і краса літератури нашої. Ви обізувалися до мене таким теплим, таким прихильним словом, зогріли, захопили й зворушили до сліз. Щоб з'ясувати Вам, які щасливі хвилини приніс мені Ваш лист, мушу признатися, що я збирався торік у Полтаву спеціально до Вас—благати, аби Ви не покидали українського пера і на своїх дужих плечах винесли із злигоднів славу літератури української“ (Черв. Шлях, 1923, IX 193).

² У ч. 42 від 22.П—98 знов замітка „Къ полемики о самостоятельности малорус. языка“.

³ Таким чином, у Житомирі Коцюб. не був „доброї половини 1898 року“ як отоїть у А. Д. Лебідя (ibid., ст. 89).

ви не дозволили М. М. розгорнути своїх здібностей, і йому довелося далі писати в канцелярії цифри й відношення замість того, щоб організувати суспільну думку вогненным словом публіциста.

В Житомирі, таким чином, розв'язувалася дальша життєва путь письменника.

Кінчаючи з газетою „Волинь“, нам хочеться приписати Коцюбинському ще де-які організаційні заходи в справі українізації часопису. Розуміється, тут мова йде не про українську мову, а про наявність українського літературного матеріалу.

Так, за час Коцюбинського друкуються там два переклади „с малорусскаго“: 1) „Пустырь“ С. Ярочевського з газети „Буковина“ в ч. 222 від 2.XII—97 (ініц. перекладача „М“), 2) „Одиночество“ Ос. Маковая в ч. 10 від 14.I—28 (перекл. Н. М-въ). З'являється 1898 року рецензент, що підписується Аф. П'ясецький (за Козубом це учитель варш. гімназії) і дає рецензії на книжки й брошури друку 1897 та 8 років. З українського погляду виглядали цікаво 2 числа газети 1898 року: 36-те, що на 3-й і 4-й сторінці має разом 6 рецензій на українські видання, 5 Аф. П'ясецького і 1 М. К., та 44-те—4 рецензії П'ясецького. При загальній безбарвності провінційного органу це було в кожному разі якимсь привзним подувом¹.

Одну з рецензій, певно, Коцюбинський послав Гр. Коваленкові (на його брошуру „Від чого змерла Мелася“), бо той уже до ч. 41 від 21.II—98 надіслав своє спростовання з приводу неправильного погляду рецензента на його брошуру, як на белетристичний твір а не популяризаційний². Певно, на запрошення М. М. друкуються у „Волині“ і Б. Д. Грінченко під псевдонімом „Ив. П.“³: стаття „Изъ записокъ о сельскихъ чтеніяхъ“, що розтягнулася на 2 числа 30.I та 31.I—98⁴.

Огляд газети уповноважує зробити де-які уваги також що-до лектури Коцюбинського в Житомирський період. Новатор художньої форми, що вже 1902 року дав завінчений її взірць в опов. „На камені“, мусів не один рік готуватися в своїй лабораторії до цього. Як відомо з листування, у Житомирі Коцюбинський читав (А. Лебідь, ст. 93) Мопасана, Золя („Западня“) й почав Ібсена. Все чужоземні автори. Чи не наштовхував його до тих чи інших літературних інтересів черговий газетний матеріал? Виявляється, що в 1897-8 році відбувався процес Золя в справі Дрейфуса. Майже кожне число „Волини“ подавало докладні відомості хронікального характеру—і це, розуміється, навіть чергового обивателя проїняло-б і скерувало-б у певний бік його увагу. Крім того, в газетному „підвалі“, почина-

¹ Правда і до Коцюбинського зрідка якась дбайлива рука до „Волини“ постачала матеріали з питань укр. культури: напр., за 1897 рік без підпису з'явилися переклади 3-х оповідань Франка, ст. про Шевченка й Білинського, про Сквороду, про пам'ятник Котляревському. Характерно, що 1898 рік після від'їзду Коцюбинського з цього боку для „Волини“ зовсім бідний. Це ще потрібує з'ясування.

² Про зносини Коцюбинського з Гр. Коваленком ще в житомирський період дає підставу думати лист М. М. від 8.V—98 з Чернигова до останнього, видрукуваний на ст. 29 брошури Гр. Коваленка „В дні журби і печалі“, К. 1918; в цьому листі Коцюб. звертається до адресата, як до добре знайомого.

³ Про участь Грінченка в житомирській пресі і про вищеназвані переклади з українського ми думали одержати відомості від небіжки М. М. Грінченкової. Звідси м. и. мимоволі виникає висновок біографічного характеру, що певно, Грінченко допоміг М. М. улаштуватися в Черн. Зем. Управі.

⁴ До 2-гої половини ст. Грінченка редакція додає примітку—„См. Волинь №№ 22, 23, і 24“, у 22 та 23 числах друкувалася ст. Коцюбинського—може, т. ч. автори умовилися виступити спільно.

ючи з жовтня 1897 року, друкуються уступки з довжелезного роману Золя „Париж“, які перекладаються російською мовою, скоро з'являються в оригіналі в часописі „Le Journal“ (В ч. 191 від 21.X—97 надруковано анонсове оголошення про „Париж“, що ним зацікавлена журналістика цілого світу).

Із чужоземних авторів на сторінках „Волини“ друкувалося ще 2 переклади: 1) Реймонта, „Издѣленіе“ в и. 201 від 4.XI—97 та 2) Роні, „Минутный бракъ“ у ч. 230 від 12.XII—97.

Потрібні книжки до читання міг одержувати наш письменник із Житомирської Публічної Книгозбірні, яка в свій час добре постачалася новою літературою. В ч. 239 від 23.XII—97 як раз надруковано звіт книгозбірні за 1896 рік, звідкіль видно, що книжок там було 6.400 назв і 22.460 томів, передплачувалося м. и. 30 журналів.

Крім перегляду численної кількості газет *ex officio*, що знесилювало М. М., він ще знаходив час до читання часописів. Зокрема його цікавив педагогічний журнал „Образованіе“, як видно з попередніх уступів.

Ото наша невеличка данина пам'яті видатного письменника і громадянина. Розуміється, Житомир не заслужив перед історією ніякого права претендувати на М. М., але внести свою пайку у наукові дослідження над Коцюбинським він має право й навіть повинен.